

УДК 159.9.075:316.6

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-115>

Ольга Палагнюк,

кандидат психологічних наук,

докторант Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Чернівці, Україна

ORCID ID 0000-0002-1152-2133

o.palahnyuk@chnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕТНОМОВНИЙ ВИМІР БУКОВИНИ

Актуальність. В умовах війни в Україні змінюються усталені соціальні зв'язки і звичний устрій життя, запускаються нові ідентифікаційні процеси, що реалізуються за принципом поділу на «своїх» і «чужих».

Метою статті є висвітлення змін в етномовній ідентичності мешканців Буковини до і після початку повномасштабної російсько-української війни та з'ясування їхньої ролі в конструюванні соціальної солідарності.

Методи і методологія. Для вирішення завдань дослідження на теренах Буковини (Чернівецька область) у серпні-вересні 2022 року проведено опитування. Основну групу досліджуваних склали 475 осіб ($n=475$) віком від 18 до 65 років, чоловіків і жінок порівну. Опитування проводилося за допомогою методики «Етномовна ідентичність» (О. Кухарук) у змішаній формі (в онлайнному і традиційному форматах) з подальшою тріангуляцією даних.

Результати. Проведене емпіричне дослідження та аналіз отриманих результатів дають підстави констатувати, що на Буковині є чотири етномовних групи: українськомовна (У), українсько-російськомовна (УРО), українсько-румуномовна (УРУ) та румуномовна (Р). Російськомовні респонденти були визначені як «самоусунені». На емпіричному рівні доведено зближення ідентифікацій, яке можна розглядати як підґрунтя солідарності, що зумовлено ситуацією війни та потребою об'єднатися задля спільного блага. Ідеться про етномовну ідентичність, що разом з іншими компонентами соціальної ідентичності на індивідуальному рівні є основою психологічних відмінностей, а на рівні великих груп, суспільства чи людства загалом – основою єднання, солідаризації задля самозбереження чи/ї саморозвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнення виявлених особливостей щодо етномовного виміру соціальної солідарності на Буковині в умовах війни свідчить про актуалізацію вищеописаних явищ, що може мати як закономірний, так і тенденційний чи/ї ситуативний характер. Це зумовлює потребу подальшого дослідження етномовної ідентичності з розширенням як географічних, так і теоретико-методологічних його меж. Перспективою подальших досліджень може бути вивчення особливостей інших

компонентів соціальної ідентичності як основи солідарності, визначення ціннісно орієнтованих домінант, формулювання принципів соціально-технологічного забезпечення досягнення і підтримання соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій.

Ключові слова: соціальна солідарність; етномовна група; етномовна ідентичність; соціальна ідентичність; соціально-психологічний чинник соціальної солідарності; особистісний потенціал солідарності; суспільні трансформації.

Olha Palahnyuk,

Candidate in Psychological Sciences,

PhD student at the Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,

Chernivtsi, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-1152-2133

o.palahnyuk@chnu.edu.ua

SOCIAL SOLIDARITY IN THE CONDITIONS OF WAR: THE ETHNO-LINGUISTIC DIMENSION OF BUKOVYNA

Relevance. In the conditions of war in Ukraine, established social ties and the usual way of life are changing, new identification processes are launched, which are implemented on the principle of division into «friends» and «foes».

The purpose of the article is to highlight the changes in the ethno-linguistic identity of the residents of Bukovyna before and after the start of the full-scale Russian-Ukrainian war and to clarify their role in the construction of social solidarity.

Methods and methodology. A survey was conducted in Bukovyna (Chernivtsi region) in August-September 2022. The main group of respondents consisted of 475 people (n=475) aged 18 to 65 years, men and women equally. The survey was conducted using the methodology «Ethnolinguistic Identity» (O. Kukharuk) in a mixed form (online and traditional format) with further triangulation of data.

Results. The conducted empirical research and analysis of the obtained results allow us to state that there are four ethnolinguistic groups in Bukovyna: Ukrainian-speaking (U), Ukrainian-Russian-speaking (UR), Ukrainian-Romanian-speaking (URU) and Romanian-speaking (R). Russian-speaking respondents were defined as «self-excluded». At the empirical level, the convergence of identifications has been proven, which can be considered as the basis of solidarity, which is due to the situation of war and the need to unite for the common good. Thus, we are talking about ethno-linguistic identity, which together with other components of social identity at the individual level is the basis of psychological differences, and at the level of large groups, society or humanity as a whole - the basis of unity, solidarity for self-preservation and/or self-development.

Conclusions and prospects for further research. The generalization of the identified features of the ethnolinguistic dimension of social solidarity in Bukovyna during the war indicates the actualization of the above phenomena, which can be both

natural and tendentious and/or situational. This necessitates further research of ethnolinguistic identity with the expansion of both geographical and theoretical and methodological boundaries. The prospects for further research are the study of the features of other components of social identity as the basis of solidarity, the definition of value-oriented dominants, the formulation of the principles of socio-technological support for the achievement and maintenance of social solidarity in the conditions of social transformations.

Keywords: social solidarity; ethnolinguistic group; ethnolinguistic identity; social identity; socio-psychological factor of social solidarity; personal potential of solidarity; social transformations.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах війни в Україні активізувались і процеси у всіх сферах життєдіяльності, які здебільшого негативно впливають на усталені соціальні зв'язки і звичний, традиційний устрій життя людей. Причому цей вплив протягом останніх місяців в умовах повномасштабної російсько-української війни посилюється, а наслідки, вочевидь, увиразнили новий образ українського суспільства в повсякденному і науковому дискурсах від індивідуального до соціетального рівня. Визначальними наразі стають морально-психологічні чинники, пов'язані зі страхом за життя і безпеку як свою і своїх рідних, так і тих людей, які потрапили в той же вир подій. Крім того, війни, а особливо тривалі й великі, кардинально змінюють конфігурацію стосунків у малих і великих соціальних групах, висувуючи на перший план те, що за мирних умов перебувало в латентному стані, під маскою. Зокрема, запускаються і нові ідентифікаційні процеси, що реалізуються за принципом поділу на «своїх» і «чужих» (у латентному стані залишається хіба що третій варіант вибору – пасивно-індиферентний), нерозривно пов'язані з проблемою вибору (морального, соціального, політичного).

Як суттєву ознаку війни часто називають виникнення коротких або тривалих періодів невизначеності щодо «нової» чи «старої» влади, формування ситуативних груп протистояння або таких, що діють хаотично. Проте у випадку повномасштабної війни України проти російського агресора така проблема практично не виникла, натомість війна стала рушійною силою реорганізації та розбудови українського суспільства. Інакше кажучи, українцям зробили «послугу»: тож замість ефекту диференціації в Україні запустилися механізми соціальної солідаризації, що супроводжуються активізацією різних форм самоорганізації, таких як волонтерство, капеланство, тероборона, громадські, студентські та інші соціальні організації, діяльність яких спрямована на тиллову підтримку ЗСУ, внутрішньо переміщених, зокрема

дітей, на гуманітарну допомогу жителям тимчасово окупованих територій і тим, хто мешкає в зоні бойових дій, тощо. Такі самоорганізаційні форми громадянської активності, що базуються на добровільних засадах соціальної взаємодії в умовах збройного протистояння і є виразними маркерами розбудови громадянського суспільства, набувають усе ширших масштабів впливу й активності. Вони охопили не лише соціетальний вимір, а й згуртували навколо підтримки українців у боротьбі проти агресора аналогічні спільноти в різних країнах Європи і світу (не лише серед української діаспори). Отже, можна вести мову про солідаризацію як згуртованість великих соціальних груп у дії, активовану значною мірою впливом масштабних суспільних процесів, пов'язаних з війною. Така солідаризація консолідує українське громадянське суспільство та визначає реальні і дієві вектори його розвитку в різних вимірах здійснення.

Вищезазначене спрямовує дослідницьку увагу на психологічне структурування соціальної солідарності (далі – СС) та актуалізує потребу аналізу особистісного потенціалу солідарності (далі – ОПС) як психологічного осередку усвідомленого ставлення до тих чи інших перспектив суспільного життя. Особистість тут розглядаємо як члена певної сукупності великих груп, який одночасно перебуває на перетині багатьох впливів. Тому дослідження компонентів ОПС (соціальної ідентичності, системи цінностей, мотивації солідарної поведінки, довіри, комунікативного компонента і соціальної взаємодії) уможливило виявлення та розкриття особливостей системи індивідуальних відмінностей, пов'язаних з інтенціями на згуртовування (чи навпаки) навколо певних смислів, цілей та цінностей. У цьому контексті першочерговим для нас є дослідження соціальної ідентичності та чинників її формування як наскрізного механізму соціальної солідарності. А оскільки впродовж тривалого часу в українському суспільстві доволі гостро звучали мовне, регіональне та релігійне питання з відповідними типами ідентифікацій як лінії розриву соціетальної площини ідентичності, як того, що постійно є відкритим питанням через різні чинники (зокрема в процесі етногенезу), то вивчення особливостей змін щодо кожного з них, як і інших елементів соціальної ідентичності, на теоретико-методологічному та емпіричному рівнях дасть змогу виявити і специфіку передумов досягнення й підтримання СС в умовах війни та інших суспільних трансформацій.

Локус дослідницької уваги щодо питання етномовного виміру соціальної ідентифікації в умовах повномасштабної війни потребує зосередження на тих територіально-географічних частинах України, які

характеризуються як полікультурні, поліетнічні, тобто як такі, де, крім української, активно спілкуються іншими мовами.

Методологія. Теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження стали класичні і сучасні концепції соціальної солідарності в межах різних наукових галузей, а також положення про етномовну та соціальну ідентичність. Це, зокрема, метатеоретична концепція діалогічної форми солідарності Ю. Габермаса; положення теорії соціального порівняння Л. Фестінгера, за яким утворення великих соціальних груп є основою ідентифікації як оцінювання їхніми членами точності своїх особистих переконань і поглядів; концепція Н. Богомолової про соціальні трансформації, які є «наскрізною рамкою аналізу»; визначення Wellman, & Wortley спільнот як особистих мереж, які більше не обмежуються географічними районами і мають можливість надавати різні види підтримки, що є проявом солідарності.

Іншими теоретичними засадами вивчення особливостей змін, що відбулися в етномовній ідентичності, стали концепція психосоціальної ідентичності Е. Еріксона, згідно з якою ідентичність трактується як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини із соціальними ідеалами, цінностями й нормами; положення про соціальну солідарність як властивість спільноти та її членів, що в спільнотному ракурсі проявляється в переживанні належності до однієї спільноти, відчуття суттєвої психологічної близькості або подібності, прихильності до одних і тих же цінностей та ідеалів (В. Васютинський; Г. Андреева; Б. Паригін); положення про процес ідентифікації як постійно динамічного утворення, що спрямований на формування різних ідентичностей інтраособистісного та соціального вимірів, який формується й змінюється впродовж усього життя, а відтак здійснюється і зміна компонентів соціальної ідентичності, їх співвідношення за рівнем вираженості чи значущості (В. Васютинський; Т. Яблонська; О. Блинова; П. Горностаї); концепція наявності ідентичності як певного ядра особистості, яке виконує регульовальну, управлінську та оцінювальну функції для збереження власної неперервності та інтегративності в умовах змін (М. Боришевський; М. Гінзбург; В. Зливков; С. Пантелєєв; О. Красєва; О. Кікінежді); визнання значущості трансформації соціальної ідентичності, що визначається складністю та суперечностями цього процесу, його роллю в соціально-психологічній адаптації особи до мінливих умов соціальної реальності, зв'язком з особистісними кризами (Г. Андреева; П. Бергер і Т. Лукман; Н. Іванова; В. Павленко; Г. Солдатова).

Мета статті полягає у висвітленні особливостей змін, що відбулися в етномовній ідентичності до і після початку повномасштабної російсько-

української війни та з'ясування їхньої ролі в конструюванні соціальної солідарності.

Виклад основного матеріалу дослідження з його теоретичними засадами, описом методів і методик та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основою розуміння сутності соціальної ідентичності на психологічному та міждисциплінарному рівнях стало визначення її як внутрішньої динамічної структури особистості, що є основою відчуття належності до соціальних груп та формується й функціонує в процесі взаємодії з ними впродовж усього життя. Ця базова конструкція особистості може бути презентована як сукупність ідентичностей, які сформувались у різних ситуаціях на різних життєвих етапах, а до того ж під впливом тих чи інших потреб людини і вимог навколишнього середовища. З огляду на це можна припустити, що набір ідентичностей формується поступово й паралельно або ж перетинаючись.

Теоретико-методологічний аналіз результатів дослідження проблеми множинних ідентичностей свідчить про значний інтерес до вивчення окремих компонентів соціальної ідентичності, серед яких особливою актуальністю в межах теми цього дослідження вирізняються етнонаціональна (Войчишина, 2009), територіальна (Губеладзе, 2012; Нагорна, 2008) та етномовна (Кухарук, 2019; Шульга, 2014; Степико, 2017).

Узагальнення наявних підходів підтверджує, що між ідентичностями, які формуються та функціонують у ситуації соціальної взаємодії, може проявлятися або стимулювання, ефективне співіснування, створення нового симбіозу, або провокування конфлікту, який призводить до розщеплення ідентичностей. Останнє явище спостерігаємо найчастіше в сучасному суспільному житті (Палагнюк, 2022). Це стало основою однієї з гіпотез у межах емпіричного дослідження характеру змін в етномовній ідентичності до і після початку повномасштабної російсько-української війни та з'ясування їхньої ролі в конструюванні соціальної солідарності.

Важливо наголосити, що *соціальну ідентичність* ми розглядаємо як відкриту, системну, відносно завершену і водночас динамічну багатоаспектну й різновимірну психологічну структуру, що базується на усвідомлених (відносно сталих і важкозмінюваних, інертних) складових, представлених у формі системи цінностей, ціннісних позицій (настановлень) та орієнтацій і неусвідомлених (динамічних та відносно змінюваних) конструктів, представлених у формі інтенцій, потреб, інтересів, мотивів, очікувань, а також атитюдів, та формується і функціонує загалом в умовах соціальної взаємодії впродовж життя, адаптуючись та змінюючись залежно від інтенсивності та глибини

впливу (глибини переживання кризи) на суб'єкт ідентичності (особистість чи групу) зовнішніх або/і внутрішніх чинників; є основою та наскрізним механізмом солідаризації (Палагнюк, 2022).

Коли йдеться про формування цілісної соціальної ідентичності, то тут однією із сутнісних є роль етномовної ідентичності. У цьому контексті цінним для нас є висновок, зроблений на основі аналізу доробку представників класичного модернізму та їхніх опонентів, які звертають увагу на суперечності в трактуванні понять «нація», «самоідентифікація нації», як і безлічі інших явищ, що мають місце у сфері етнічних і національних відносин. Проте в психологічному дослідженні ідентичності важливим є визнання солідарності, спільних історичної пам'яті і почуттів, уявлень і переживань, умовних психологічних меж та відчуття належності, що говорить про можливість вивчення в цьому контексті механізмів солідаризації як основи консолідації та єдності, найперше в реаліях українського суспільства. Разом з тим важливо наголосити, що етнічна чи мовна ідентифікація не обмежується лише відчуттям або усвідомленням належності до етнічної або етномовної спільноти. Це процес, який передбачає набуття етнічності, віднайдення себе як носія певної етнічності серед інших носіїв інших етнічностей. Мовну ідентичність визначають як похідну від етнічної і національної (Шульга, 2014; Степико, 2017; Васютинський, 2010). Разом з тим проблема ідентичності, зокрема етномовної, має не так теоретичне, як практичне значення, і не лише на рівні українського суспільства. Адже в процесі євроінтеграції кожен народ прагне зберегти національну самобутність. Тому, як і Я. Дашкевич (1995), вважаємо, що самоідентифікація української нації найуспішніше може відбутися саме через мову.

Отже, вивчення етномовної ідентичності – це виявлення її солідаризаційного потенціалу через зв'язну ланку поколінь, де поєднано всі феномени українців як великої соціальної групи зокрема.

У цьому дослідженні увагу було зосереджено на одному з поліетнічних і полікультурних районів України. Щоб вивчити динаміку етномовної ідентичності в різних етномовних групах на Буковині за період до і після початку повномасштабної російсько-української війни, ми провели опитування з використанням методики «Етномовна ідентичність» (О. Кухарук). Контекстуальною рамкою емпіричного дослідження стала психологія соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій. Отримані результати ми розглядали в контексті її конструювання в умовах війни як у структурі особистісного потенціалу солідарності, так і серед соціально-психологічних її чинників.

Особливістю організації емпіричного дослідження була його відповідність принципам *квазіексперименту*, оскільки, за нашим припущенням, етномовна ідентичність як соціально-психологічний чинник СС позначається на мірі (рівні) ОПС і не може внаслідок своєї природи бути чітко та однозначно контрольованою за допомогою процедур елімінації чи рандомізації.

Розгляньмо відтак *структуру змінних* у дослідженні. *Незалежною змінною* були етномовні групи ($n=4$), виокремлені на основі даних опитувальника, що стосувалися таких об'єктивних ознак, як (1) мова спілкування в сім'ї і (2) мова спілкування найближчого оточення. Ці ознаки, відповідно, становили два виміри незалежної змінної (до і після початку повномасштабної російсько-української війни), що досліджувалася шляхом розподілу вибіркової сукупності на підгрупи «До початку повномасштабної війни» і «Після початку повномасштабної війни» (відповідно, динамічно – у процесі етномовної ідентифікації як соціально-психологічного чинника СС. – *Авт.*). Такий вибір вимірів незалежної змінної детермінований розумінням сутності мови спілкування в сім'ї як такої, що є першим мовним еталоном, який разом із системою знаків та символів увібрав у себе психосоціальні елементи, що супроводжують соціалізацію особистості. А сім'я – це те середовище, де мова засвоюється разом з низкою настановлень щодо неї, використовується в процесі комунікації та соціальної взаємодії, транслювання цінностей між поколіннями, є чинником довіри. Водночас відбувається мовна соціалізація, яка напряду стосується етномовної ідентичності, що є частиною соціальної. Мова спілкування найближчого оточення – це та мова, яка є для людини найбільш комфортною і постійною, водночас вона є і мовою спілкування групи (груп), до якої належить людина.

Операціоналізація вимірів змінної здійснювалась із застосуванням ретроспективного звіту в одній із підгруп. Саме така організація опитування розглядалась і як спосіб перевірки озвученого припущення щодо контрольованості етномовної ідентичності. Належність до етномовної групи визначалася за поєднанням двох цих вимірів, де визначальною була мова спілкування в сім'ї як мова первинної соціалізації. Та частка вибіркової сукупності, де виміри різнились, не увійшла до групи досліджуваних. У результаті виокремлено такі етномовні групи: українськомовна (У), українсько-російськомовна (УРО), українсько-румуномовна (УРУ) та румуномовна (Р). Серед респондентів у процесі опитування було виявлено і незначну частку російськомовних. Проте на питання опитувальника вони не відповідали, обирали індиферентні або

соціально бажані відповіді (маскувались). Тому російськомовну групу ми виключили з переліку, що стосувався до цієї змінної. Зазначену особливість другої незалежної змінної ми брали до уваги, коли інтерпретували результати дослідження і формулювали висновки. Зауважимо, що цей феномен (самоусунення, маскування), очевидно, детермінований процесами, які відбуваються в умовах російсько-української війни, і наразі повсюдно проявляється в суспільному житті, а також його широко висвітлюють засоби масової інформації. Російськомовні громадяни України, зокрема і ті, які є внутрішньо переселеними чи виїжджають на тимчасове проживання за кордон (а навіть громадяни країни-агресора, що теж є зовнішньо переселеними внаслідок війни), умисно приховують свою мовну та етномовну ідентичність або ж намагаються замаскуватися через різні причини (щоб уникнути осуду, негативного ставлення, звинувачень; через бажання досягти соціальної чи економічної вигоди або ж навіть через реальне бажання та практичну неможливість змінити мову спілкування за короткі терміни тощо).

Залежна змінна представлена трьома компонентами етномовної ідентичності, а саме: знання української мови, ставлення до мови та етномовний атитюд, що відповідають трьом шкалам методики «Етномовна ідентичність» (О. Кухарук), яку ми використовували в нашому емпіричному дослідженні як основну.

Проміжні змінні: статі і вік – уможливають контроль щодо загроз внутрішньої валідності, пов'язаний із статевими особливостями або «ефектом когорти». Проміжні змінні операціоналізувалися за анкетними даними. За віком і статтю розподіл обсягу вибірки однаковий (за віком $M_e=35$ років). Реалізація контролю щодо загроз внутрішньої валідності здійснювалася також за рахунок використання таргетованих процедур онлайнного опитування, що дають змогу мінімізувати вплив «самовідбору», а також за рахунок тріангуляції даних, отриманих завдяки використанню традиційної та онлайнної процедур.

Методика емпіричного дослідження «Етномовна ідентичність» (О. Кухарук), спрямована на дослідження запропонованої авторкою моделі етнічної ідентичності, включає вираженість когнітивного та афективного складників (загальну вираженість етнічної ідентичності); тип етнічної ідентичності (основний та рівень вираженості гіпер- і гіпоідентичності особистості); показник рефлексованості етнічної належності (О. Кухарук, 2020; с. 80-89). Методику О. Кухарук у результаті успішної апробації визнано як надійну, узгоджену та дискримінативну, а отже, придатну для використання в наукових

дослідженнях. Вона має три шкали: «Самооцінка знання української мови», «Ставлення до української мови» та «Етномовний атитюд».

Шкала «Самооцінка знання української мови». За допомогою цієї шкали можна визначити середній показник для мовної компетентності загалом, рівень оцінювання свого знання української мови та можливості її застосування. Дані аналізувалися на основі середньої оцінки знання мови.

Шкала «Ставлення до української мови» спрямована на вивчення емоційного складника етномовної ідентичності і ставлення респондента до мови (в роботі О. Кухарук основною мовою для дослідження була українська; ми ж цю мову розглядаємо як основну в контексті етномовної ідентичності з огляду на її статус як державної та рідної для більшості респондентів). У процесі обробки результатів визначався показник «ставлення до мови»: чим вищий бал, тим більш виражене позитивне ставлення до української мови.

Шкалу «Етномовний атитюд» розроблено як додаткову на основі попередньо проведеного опитування. Основним її завданням є визначення міри схильності респондентів визначати етнічну належність (свою та інших) саме за мовною ознакою.

Емпіричне дослідження проводилося на теренах Буковини (Чернівецька область) у серпні-вересні 2022 року. Основну групу досліджуваних склали 475 осіб (n=475) віком від 18 до 65 років, чоловіків і жінок порівну, які працюють або навчаються (табл.). Опитування проводилось у змішаній формі (в онлайновому і традиційному форматах) з подальшою тріангуляцією даних. Специфіка його проведення полягала також, як зазначалося вище, у виокремленні двох підгруп вибіркової сукупності за принципом «До початку повномасштабної війни» (із застосуванням ретроспективного звіту) і «Після початку повномасштабної війни».

Таблиця

Розподіл вибіркової сукупності за структурою змінних дослідження (n=475)

Crosstabulation

Часовий проміжок	Етномовна група				Разом
	У	УРО	УРУ	Р	
«До початку повномасштабної війни»	170	20	15	10	215
«Після початку повномасштабної війни»	205	15	25	15	260
Разом	375	35	40	25	475

У процесі емпіричного дослідження ми спробували з'ясувати, чи змінилось і якою мірою ставлення до української мови, рівень самооцінки її знання та етномовні атитюди, загалом – етномовну ідентичність до і після початку повномасштабної війни в етномовних групах на Буковині. Вивчення дії етномовної ідентичності як одного із соціально-психологічних чинників СС у перспективі дало б змогу відповісти на питання про індивідуальну сенситивність особистісного потенціалу солідарності та його зміни загалом (дискретно в аспекті соціальної ідентичності), що відбуваються під впливом війни (або/та інших суспільних трансформацій).

Щоб реалізувати завдання емпіричного дослідження, ми скористалися непараметричним статистичним U-критерієм Манна–Уїтні. Статистично значущі зміни визначались у чотирьох етномовних групах за трьома шкалами методики «Етномовна ідентичність» (О. Кухарук) і часовими позначками «До початку повномасштабної війни» і «Після початку повномасштабної війни».

У першій, *українськомовній*, етногрупі (У) статистично значущі відмінності зафіксовано за проявом усіх трьох компонентів етномовної ідентичності: «Етномовний атитюд» ($Me_1=208,37$; $Me_2=180,85$, $p<0,016$), «Знання української мови» ($Me_1=173,15$; $Me_2=208,70$, $p<0,001$) та «Ставлення до мови» ($Me_1=204,18$; $Me_2=184,16$, $p<0,066$). Серед українськомовних респондентів найвища частка тих, у кого після початку війни знизився прояв етномовного атитюду і ставлення до мови. Разом з тим після початку війни рівень самооцінки щодо знання української мови став більш вираженою характеристикою. Попри знання української мови і визнання її основною для себе, через загальносуспільні зміни респонденти все частіше і ближче пізнають її багатство. Усе частіше, маючи змогу чути українську мову в повсякденному житті і у відеоматеріалах, бачити її в друкованому вигляді, вони й самі нею спілкуються більш активно і грамотно, розвиваючи свій активний і пасивний словниковий запас, ускладнюючи граматичні мовні конструкції і лексику, зокрема і за рахунок активного впровадження в повсякденну мову фольклорних та національно забарвлених творів українських митців-письменників. Що важливо, українськомовний контент набуває наразі принципового значення не лише в Україні. Тому це могло вплинути і на підвищення рівня самооцінки щодо знання української мови, і на реальний рівень її знання.

Цікавим видається і той факт, що в умовах війни буковинці стали більш схильними визначати етнічну належність (свою та інших) не тільки за мовною ознакою. Серед них також не спостерігалось

сплеску в позитивному ставленні до мови як емоційного складника етномовної ідентичності. Виявлене явище, по-перше, може свідчити про особливості саме буковинського поліетнічного краю, а по-друге, воно може бути спричинене тимчасовою зміною адміністративного статусу внутрішньо переміщених українців зі східних, центральних і південних регіонів України, які становили в нашому дослідженні досить істотну частку вибіркової сукупності.

Так, Чернівецьку область можна характеризувати як полікультурне та поліетнічне середовище. Вона адміністративно межує із сусідніми державами, з якими налагоджено тісну співпрацю в різних сферах суспільно-культурного життя і виробництва. На Буковині часто проводять різноманітні міжнародні заходи, нарівні з українськими працюють заклади освіти з румунською мовою викладання. Крім української і румунської, спілкування відбувається і молдовською мовою. Це могло вплинути на особливості етнічної, а значить, і етномовної ідентичності. Разом з тим у такому колоритному культурному середовищі не міг не утвердитися високий рівень міжетнічної толерантності.

Також не забуваймо і про те, що Буковина разом з іншими західноукраїнськими районами – це територія глибокого тилу в умовах війни, де наразі добре налагоджено волонтерську діяльність, капеланство, потужну тероборону, діяльність студентських та інших громадських організацій. Тут немає конкуренції чи опозиційного поділу за етнічною ознакою. Багато буковинців незалежно від мовно-етнічної належності стали до лав ЗСУ. Разом із тим до цього краю переселилося чимало громадян України з тимчасово окупованих територій та із зони бойових дій, які стали частиною буковинської громади, отримали допомогу і влились у всі сфери соціальних відносин. Так само багато звідси виїхали за кордон на період війни, де відчули підтримку і допомогу від представників різних національностей. Усе це могло стати причиною зниження рівня прояву за шкалою «Етномовний атитюд».

Зниження показників за шкалою «Ставлення до мови» після початку повномасштабної війни можна пояснити тим, що ця шкала спрямована на виявлення емоційного (афективного) компонента етномовної ідентичності. А умови війни, досить імовірно, спричинили, зміщення цього компонента у сферу когнітивних структур (набуття позитивного ставлення до мови як осмисленої ціннісної позиції, а не тільки як афективного відображення позитивного ставлення до української мови).

Згідно з результатами попарних порівнянь між підгрупами «До початку повномасштабної війни» і «Після початку повномасштабної війни» у другій, *українсько-російськомовній*, етногрупі (УРО) статистично значущі відмінності зафіксовано за показниками двох шкал: «Знання української мови» ($Me_1=15,50$; $Me_2=9,00$, $p<0,000$) і «Ставлення до мови» ($Me_1=15,50$; $Me_2=8,50$, $p<0,000$). За шкалою «Етномовний атитюд» ($Me_1=13,63$; $Me_2=10,50$, $p<0,408$) статистично значущих відмінностей не виявлено. В українсько-російськомовній етногрупі (УРО) найбільша частка тих, у кого після початку війни змінилися рівень самооцінки знання української мови (знизився) і ставлення до неї. Зауважимо, що загалом респонденти виявили досить високий рівень позитивного ставлення до мови. Тому, хоча прояв такого ставлення знизився з початком війни, білінгвали й далі добре ставляться до державної мови. Такий статистично значущий показник варто розглядати в контексті трактування сутності відповідної шкали як емоційного складника етномовної ідентичності. З такого погляду зниження його прояву може свідчити про те, що ставлення до української мови стало більш осмисленим (когнітивним). Зниження показників самооцінки рівня знання мови може означати, що ця етномовна група буковинців не задоволена своїм рівнем знання української. Це, власне, зумовило одну з важливих потреб в умовах війни, а тому – переоцінку цінностей, пов'язаних зі зміною етномовної і соціальної ідентичності українців загалом. Етномовний атитюд не зазнав статистично значущих змін, але значення цього показника зберігаються досить високими ще з довоєнного періоду. Отже, представники цієї етномовної групи не задоволені своїм рівнем знання української мови, а тому й не вважають мовний складник частиною етнічної ідентичності. А втім, ця група респондентів спілкується українською здебільшого на офіційному рівні, а в повсякденному житті більше розмовляє російською. Ця мова для її представників соціально «комфортніша». Тому й самооцінка рівня знання мови, і ставлення до неї кращі. Відтак постає потреба в більш детальному вивченні цього питання, що може бути однією із перспектив подальших досліджень на більшій вибірковій сукупності, із значно ширшим географічним охопленням.

Як свідчать отримані результати, в *українсько-румуномовній* етногрупі (УРУ) статистично значущі відмінності зафіксовано тільки за проявом однієї шкали – «Ставлення до мови» ($Me_1=26,33$; $Me_2=17,00$, $p<0,014$). За шкалами «Знання української мови» ($Me_1=23,00$; $Me_2=19,00$, $p<0,305$) та «Етномовний атитюд» ($Me_1=23,00$; $Me_2=19,00$, $p<0,305$) статистично значущих відмінностей

не виявлено. В українсько-румуновній етногрупі (УРУ) знизився рівень ставлення до української мови як емоційний компонент етномовної ідентичності. А от прояви етномовного атитюдю і самооцінки рівня знань української мови не змінились. Що ж до статистичної значущості в прояві зниження позитивного ставлення до української мови серед представників цієї етногрупи, то це може бути спричинено тими ж чинниками, що й у двох попередніх групах. Можна говорити про загальну тенденцію, яку варто детальніше дослідити, щоб інтерпретувати та підтвердити її або спростувати. Збереження виявлених особливостей щодо шкал «Знання української мови» та «Етномовний атитюд» свідчить про те, що українсько-румуновні респонденти не вважають визначальною ознакою етнічної ідентичності знання української мови, оскільки етнічно більшою мірою можуть вважати себе румунами або ж переконані, що для того, щоб бути українцями, не обов'язково знати українську мову на високому рівні. Тому основною мовою спілкування для них залишається все-таки румунська, хоч вони й володіють державною мовою. Подальше вивчення цього питання вважаємо досить актуальним як у контексті досягнення і підтримання соціальної солідарності, так і з погляду врахування описаних особливостей у державній політиці щодо мовного питання.

У *румуновній* етногрупі (Р) статистично значущі відмінності зафіксовано також за проявом лише однієї шкали – «Етномовний атитюд» ($Me_1=13,63$; $Me_2=10,50$, $p<0,408$). Зміни проявів за двома іншими шкалами, а саме: «Знання української мови» ($Me_1=15,50$; $Me_2=9,00$, $p<0,000$) і «Ставлення до мови» ($Me_1=15,50$; $Me_2=8,50$, $p<0,000$) – не виявлено. У цій групі після початку війни знизився прояв визначення етнічної належності (своєї та інших) лише за мовною ознакою. Проте інші компоненти етномовної ідентичності залишилися, загалом, незмінними: і самооцінка рівня знання мови, і ставлення до неї мають досить високий рівень. Отже, представники цієї етногрупи вважають себе українцями, хоч і румуновними.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Емпіричне дослідження особливостей змін у ставленні до української мови, у рівні самооцінки її знання та в етномовних атитюдах, а загалом – в етномовній ідентичності – до і після початку повномасштабної російсько-української війни в етномовних групах на Буковині та аналіз отриманих результатів дають підстави констатувати, що в цій частині країни є чотири етномовних групи: українськомовна (У), українсько-російськомовна (УРО), українсько-румуновна (УРУ) та румуновна (Р). Російськомовні респонденти були визначені як «самоусунені» через

невизначеність позицій, перевищення рівня соціальної бажаності і/або маскуванню, що можна пояснити впливом суспільних процесів та механізмів, спричинених умовами російсько-української війни.

Найбільше змін в етномовній ідентичності (за всіма її компонентами) після початку повномасштабної війни виявлено серед українськомовних респондентів, що загалом свідчить про посилення міжетнічної толерантності буковинців, більш осмислену їхню позицію щодо ролі мови (української) в соціальній ідентичності та практичну реалізацію такого переконання в підвищенні рівня знання української мови і її активного впровадження у всі сфери особистого й суспільного життя. Зміщення з афективних у сферу когнітивних структур виявлено у прояві ставлення до української мови в обох білінгвальних етногрупах: українсько-російськомовній (УРО) та українсько-румуністичній (УРУ). Крім того, українсько-російськомовні буковинці після початку повномасштабної війни почали оцінювати свій рівень знання української мови як нижчий, а це, своєю чергою, може свідчити: або про незадоволеність таким рівнем знань, що в умовах війни набуло суттєвого значення (а тому й спричинило потребу змінити соціальну ідентичність загалом); або про «соціальну комфортність» російської для цих респондентів. Проте для цієї ж групи значення мовного питання в етнічній ідентичності не змінилось, це питання залишається відкритим і потребує розширення географічних меж дослідження. В українсько-румуністичній етногрупі (УРУ) після початку повномасштабної російсько-української війни нічого кардинального не змінилось. Хіба що означилися спільні з усіма іншими етномовними групами тенденції в переструктуруванні ставлення до мови як до компонента більш осмисленого, ніж афективного, на що могли вплинути реалії, спричинені війною. Разом з тим війна не вплинула на визнання суттєвості мовного питання в етнічній ідентичності, оскільки більшою мірою ці респонденти можуть вважати себе румунами або ж переконані, що для того, щоб бути українцями, не обов'язково знати українську мову на високому рівні. Тому актуальності набуває подальше вивчення цього питання як у контексті досягнення і підтримання соціальної солідарності, так і з погляду формування подальшої мовної політики України. У структурі етномовної ідентичності румуністичних буковинців виявлено тільки статистично значуще зміщення акцентів у мовному питанні щодо визначення етнічної належності як чогось менш суттєвого, що можна пояснити як умовами війни, так і іншими чинниками. Тож це питання також залишається досить актуальним і відкритим.

Отже, на емпіричному рівні доведено зближення різних компонентів етномовної ідентичності, а особливо щодо ставлення до

української мови як осмисленої особистісної позиції, здебільшого визнання важливості вивчення української мови, хоча іноді і не як першочергового завдання, а також щодо формування міжетнічної толерантності і громадянської свідомості, що можна розглядати як підґрунтя для посилення соціальної солідарності в умовах війни та актуалізації потреби об'єднуватися заради спільного блага. Маємо всі підстави констатувати, що «мова має значення», принаймні в межах досліджуваної вибіркової сукупності. Разом з тим етномовний вимір можна вважати одним із ключових, ядерних у структурі соціальної ідентичності, що підтверджує сутнісне значення соціальної ідентичності загалом у контексті дослідження солідарності. Умови повномасштабної війни згуртували українців, а питання мови набуло визначального значення у виборі між «свій» і «чужий». Знати державну мову, спілкуватися нею, вважати її своєю стає насправді справою честі. Проте, зважаючи на реалізацію активності в забезпеченні потреб тих, хто на лінії фронту, хто тимчасово переселений або ж потребує іншої допомоги, буковинці готові проявити толерантність у мовному питанні. І з такого погляду не є критично важливим, хто ти за етномовною належністю, якщо у війні ти українець.

Узагальнення виявлених особливостей щодо етномовного виміру соціальної ідентичності як наскрізного механізму соціальної солідарності на Буковині в умовах війни може мати як закономірний, так і тенденційний чи/і ситуативний характер. Тому виявлені особливості спонукають до вивчення й інших компонентів соціальної ідентичності за аналогічним підходом до часових рамок та її впливу на солідарність буковинців (актуальні реалії та перспективи її досягнення), а надалі – до розширення географічних меж дослідження на інші регіони України. Разом з тим треба зважати й на те, що представлені результати мають наразі частковий характер і потребують подальшого уточнення в плані розширення теоретико-методологічного контексту: від компонентів особистісного потенціалу солідарності до механізмів та чинників її досягнення в різних вимірах соціальності. На основі отриманих емпіричних даних, їх експлікації та узагальнення, верифікації висловлених гіпотез стає можливим визначення ціннісно орієнтованих домінант, формулювання принципів соціально-технологічного забезпечення досягнення і підтримання соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій, що є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел

Васютинський, В. О. (2010). *Психологічні виміри спільноти*. Київ: Золоті ворота. Взято з http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf

Войчишина, Л. В. (2009). До питання про дослідження етнічної складової соціальної ідентичності учнівської молоді. *Психолого-педагогічні аспекти соціалізації особистості в умовах сучасного суспільства*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. 45–51). Вінниця: ВОПОПП.

Губеладзе, І. Г. (2012). *Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті*. (Автореф. дис. канд. психол. наук), Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ. Взято з https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/aref_hubeladze.pdf

Дашкевич, Я. (1995). Нація і утворення Київської Русі. *Формування української нації: історія та інтерпретації*, Матеріали круглого столу істориків України (с. 8-15). Львів.

Кононенко, В. П. (2018). *Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика*. Київ-Одеса: Фенікс. Взято з <http://idpnan.org.ua/files/2019/virishennya-teritorialnih-sporiv-sudom-onn-teoriya-i-praktika-kononenko-v.-p.-.pdf>

Кухарук, О. (2020). *Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства*. (Дис. канд. психол. наук), Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ. Взято з https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Diser_Kukharuk.pdf

Нагорна, Л. П. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. Взято з https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf

Палагнюк, О. В. (2022). Ідентичність як сутнісне ядро соціальної солідарності. *Наукові перспективи*, 2(20), 463–483. Взято з <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1259>

Парыгин, Б. Д. (2003). *Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории*. Санкт-Петербург.

Правдивець, Н. О. (2010). Теоретична модель феномену ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, 1(27), 137–145.

Степико, М. Т. (2017). Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*, 3, 178–183. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_23

Шульга, М. А. (2014). Демократична ідентичність Європейського Союзу: концептуальний вимір. *Гілея: науковий вісник*, 80, 398–404. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_80_106

References

Hubeladze, I. H. (2012). *Psykhologichni mekhanizmy transformatsii sotsialnoi identychnosti molodi silskoho pokhodzhennia v miskii spilnoti* [Psychological mechanisms of transformation of social identity of youth of rural origin in the urban community]. (Extended abstract of candidate's thesis), Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv. Retrieved from https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/aref_hubeladze.pdf (in Ukrainian)

Dashkevych, Ya. (1995). Natsiia i utvorennia Kyivskoi Rusi [Nation and formation of Kiev an Rus]. *Formuvannia ukraïnskoi natsii: istoriia ta interpretatsii* [Formation of the Ukrainian nation: history and interpretations], Proceedings of the round table of Ukrainian historians, pp. 8–15). Lviv. (in Ukrainian)

Kononenko, V. P. (2018). Vyrishennia terytorialnykh sporiv Mizhnarodnym Sudom OON: teoriia i praktyka [Settlement of territorial disputes by the UN International Court of Justice: theory and practice]. Kyiv-Odesa: Feniks. Retrieved from <http://idpnan.org.ua/files/2019/virishennya-teritorialnih-sporiv-sudom-on-teoriya-i-praktika-kononenko-v.-p.-.pdf> (in Ukrainian)

Kukharuk, O. (2020). *Osoblyvosti etnichnoi identychnosti predstavnykiv riznykh etnomovnykh hrup ukrainskoho studentstva*. [Features of ethnic identity of representatives of different ethnic groups of Ukrainian students]. (Candidate's thesis), Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv. Retrieved from https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Diser_Kukharuk.pdf (in Ukrainian)

Nahorna, L. P. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst* [Regional identity: Ukrainian context]. Kyiv: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf (in Ukrainian)

Palahniuk, O. V. (2022). Identychnist yak sutnisne yadro sotsialnoi solidarnosti [Identity as an essential core of social solidarity]. *Naukovi perspektyvy*, 2(20), 463–483. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1259> (in Ukrainian)

Parygin, B. D. (2003). *Sotsialnaya psikhologiya. Problemy metodologii, istorii i teorii*. [Social psychology. Problems of methodology, history and theory]. St. Petersburg (in Russian)

Pravdyvets, N. O. (2010). Teoretychna model fenomenu identychnosti osobystosti. Aktualni problemy psykholohii [Theoretical model of the phenomenon of identity identity. Current issues of psychology]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*, 1(27), 137–145. (in Ukrainian)

Shulga, M. A. (2014). Demokratychna identychnist Yevropeyskoho Soiuzu: kontseptualnyi vymir [The democratic identity of the European Union: a conceptual dimension]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 80, 398–404. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileva_2014_80_106 (in Ukrainian)

Stepiko, M. T. (2017). Ukrainska identychnist yak vyznachalna zasada protydii rosiiskii ahresii [Ukrainian identity as a determining basis for countering Russian aggression]. *Stratehichni priorityety*, 3, 178–183. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_23 (in Ukrainian)

Vasiutynskyi, V. O. (2010). *Psykholohichni vymiry spilnoty* [Psychological dimensions of the community]. Kyiv: Zoloti vorota. Retrieved from http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf (in Ukrainian)

Voychyshyna, L. V. (2009). Do pytannia pro doslidzhennia etnichnoi skladovoi sotsialnoi identychnosti uchnivskoi molodi [To the question of the study of the ethnic component of the social identity of schoolchildren]. *Psykholoho-pedahohichni aspekty sotsializatsii osobystosti v umovakh suchasnoho suspilstva* (pp. 45–51). Vinnytsia. (in Ukrainian)